

(Fundamentalna) Fizika Elementarnih Čestica

Dan 08c: Kosmologija

Tristan Hübsch

Department of Physics and Astronomy, Howard University, Washington DC

Department of Mathematics, University of Maryland, College Park, MD

Department of Physics, Faculty of Natural Sciences, Novi Sad, Serbia

<https://tristan.nfshost.com/>

Fundamentalna Fizika Elementarnih čestica

Program

- Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme
- Standardne geometrije u kosmologiji
- Kosmološka konstanta i mrak
- Nestandardne kosmologije:
Kasner, Gödel...
- Inžinjering prostor-vremena i crvotočine
- Aditivnost materije, ali ne i prostor-vremena
- Energetski uslovi
- Einstein-Rosen most
- Šta zadaje koordinatni domen
- Hirurgija prostor-vremena
- Prohodne crvotočine

SUTRA
posle pauze:

— Zoom-foto —

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Standardne geometrije u kosmologiji

- Alexander Friedman, Georges H.J.E. Lemaître, Howard P. Robertson i Arthur G. Walker (FLRW):

$$ds^2 = -c^2 dt^2 + a^2(t) d\Sigma^2, \quad \begin{cases} d\Sigma^2 := \left[\frac{dr^2}{1 - K r^2} + r^2 d\Omega^2 \right], \\ d\Omega^2 := d\theta^2 + \sin^2(\theta) d\varphi^2 \end{cases}$$

- ... $a(t)$ je funkcija srazmere, K je Gauss-ova krivina kad $a(t) = 1$.
- Ove (t, r, θ, φ) koordinate pokrivaju samo pola prostor-vremena
- Pa koristimo tzv. “hipersferne” koordinate:

$$d\Sigma^2 = dr^2 + S_K^2(r) d\Omega^2, \quad S_K(r) := \begin{cases} \frac{1}{\sqrt{K}} \sin(r\sqrt{K}) & K > 0, \\ r & K = 0, \\ \frac{1}{\sqrt{|K|}} \sinh(r\sqrt{|K|}) & K < 0. \end{cases}$$

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Kosmološka konstanta i tamne stvari

- “Standardna forma” Einstein-ovih jednačina

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G_N}{c^4}T_{\mu\nu},$$

- nije ono što je Einstein izvorno objavio:

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G_N}{c^4}T_{\mu\nu} - g_{\mu\nu}\Lambda$$

- ...gde je Λ kosmološka konstanta.

- Motivacija:

- mogućnost dodavanja Einstein-Hilbert-ovom dejstvu

- ...a Λ dozvoljava *stacionarnu* ravnu geometriju

$$\left(\frac{\dot{a}}{a}\right)^2 + \frac{Kc^2}{a^2} - \frac{\Lambda c^2}{3} = \frac{8\pi G_N}{3} \varrho,$$

$$\int \sqrt{-g} d^4x \Lambda$$

$$\varrho \rightarrow \varrho - \frac{\Lambda c^2}{8\pi G_N}$$

$$2\frac{\ddot{a}}{a} + \left(\frac{\dot{a}}{a}\right)^2 + \frac{Kc^2}{a^2} - \frac{\Lambda c^2}{c^2} = -\frac{8\pi G_N}{c^2} p,$$

$$p \rightarrow p + \frac{\Lambda c^4}{8\pi G_N}$$

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Kosmološka konstanta i tamne stvari

- Stoga je svaka (materijalna raspodela sa $p = -\rho c^2) \simeq \Lambda$.
- U opštem slučaju (za izotropnu i homogenu materiju)
  - **Tamna energija:** bilo šta, što ima $p/\rho < 0$.
  - **Kvintesencija:** bilo šta, što ima $p/\rho < -c^2/3$.
  - **Kosmološka konstanta:** bilo šta, što ima $p/\rho = -c^2$.
  - **Fantomská energija:** bilo šta, što ima $p/\rho < -c^2$.
- Od posebnog interesa:

Mi smo ovde.

$$ds^2 = \begin{cases} -c^2 dt^2 + a_0^2 e^{+2c\sqrt{\Lambda/3}t} d\vec{r}^2, & \text{de Sitter;} \\ -c^2 dt^2 + d\vec{r}^2, & \text{Minkovski;} \\ -c^2 dt^2 + \left[\frac{12r_H^2/|\Lambda|}{(r_H^2 - r^2)^2} \sin^2(\sqrt{c^2|\Lambda|/3}(t-t_0)) \right] d\vec{r}^2, & \text{anti de Sitter.} \end{cases}$$

$$ds^2 = -c^2 (1 \mp \frac{1}{3}\Lambda\rho^2) d\tau^2 + (1 \mp \frac{1}{3}\Lambda\rho^2)^{-1} d\rho^2 + \rho^2 (d\theta^2 + \sin^2(\theta) d\phi^2)$$

$H := 2\sqrt{\Lambda/3} > 0$ je Hubble-ova konstanta.

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Nestandardne geometrije u kosmologiji

- 1921, Edward Kasner (bez potpore materije):

$$ds^2 = -c^2 dt^2 + \sum_{i=1}^3 \left(\frac{t}{T_i}\right)^{2p_i} (dx^i)^2,$$

- gde je

$$\sum_{i=1}^3 p_i = 1 = \sum_{i=1}^3 (p_i)^2.$$

- Ako bilo koja dva p_i iščezavaju, **ceo Riemann-ov tenzor je nula** — a prostor-vreme ipak nije **ni ravno ni izotropno**.

$$p_2^\pm = \frac{1}{2} \left(1 - p_1 \pm \sqrt{1 + 2p_1 - 3p_1^2} \right),$$

$$p_3^\pm = 1 - p_1 - \frac{1}{2} \left(1 - p_1 \pm \sqrt{1 + 2p_1 - 3p_1^2} \right),$$

- pa $-\frac{1}{3} \leq p_i \leq 1$: permutacije $(0,0,1) \dots (-\frac{1}{3}, \frac{2}{3}, \frac{2}{3})$.

- Prostor-vremenska “zapremina” raste linearno sa koordinatom vremena:

$$\sqrt{-g} = ct / (T_1^{p_1} T_2^{p_2} T_3^{p_3})$$

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

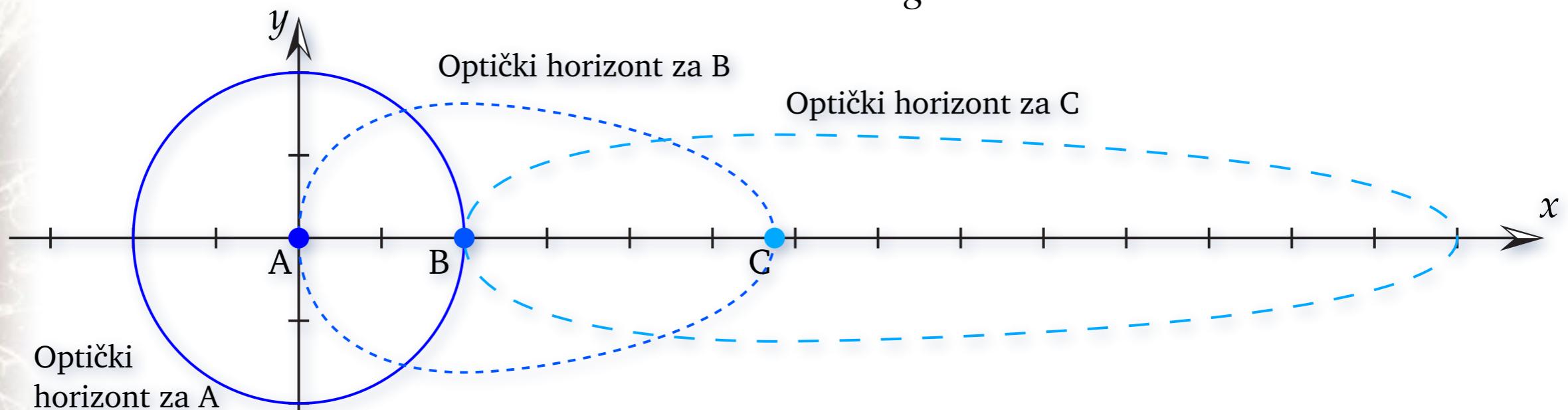
Nestandardne geometrije u kosmologiji

- 1949, Kurt Gödel:

$$ds^2 = -c^2 dt^2 + \frac{dr^2}{1 + \left(\frac{r}{r_g}\right)^2} + r^2 \left[1 - \left(\frac{r}{r_g}\right)^2\right] d\phi^2 + dz^2 - c \frac{2\sqrt{2} r^2}{r_g} dt d\phi,$$

- Cilindrične koordinate (t, r, ϕ, z) ko-rotiraju: $\Omega_g := \frac{\sqrt{2}c}{r_g}$

- Svetlost sledi eliptične putanje, do r_g , pa se onda vrati nazad.

- Masivne mirujuće čestice se kreću samo u vremenu.

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Nestandardne geometrije u kosmologiji

- Izometrije Gödel-ove metrike:

$$X_0 := \frac{1}{\Omega_g} \partial_t, \quad X_3 := \partial_z, \quad \text{i} \quad X_2 := \partial_\phi$$

- I, sasvim ne-očigledno:

$$X_{1,4} := \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{r}{r_g}\right)^2}} \left[\frac{r}{\sqrt{2}c} \cos \phi \partial_t \pm \frac{r_g}{2} \left[1 + \left(\frac{r}{r_g}\right)^2 \right] \left\{ \begin{array}{l} \sin \phi \\ \cos \phi \end{array} \right\} \partial_r \right. \\ \left. + \frac{r_g}{2r} \left[1 + 2\left(\frac{r}{r_g}\right)^2 \right] \left\{ \begin{array}{l} \cos \phi \\ \sin \phi \end{array} \right\} \partial_z \right]$$

- a pogotovo da:

$$\begin{aligned} L_1 &:= X_4, \quad L_2 := X_1, & \left[\begin{array}{l} L_j, L_k \end{array} \right] &= i\varepsilon_{jk}^\ell L_\ell, \\ L_3 &:= -i(X_0 + X_2), & \left[\begin{array}{l} L_j, X_0 \end{array} \right] &= 0 = \left[\begin{array}{l} L_j, X_3 \end{array} \right], \end{aligned}$$

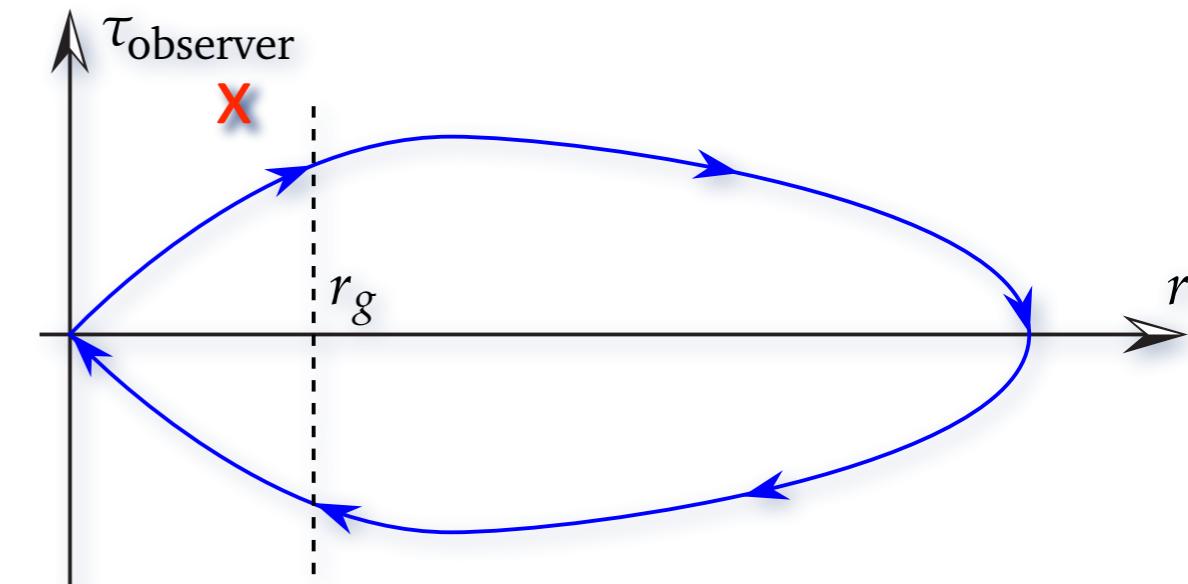
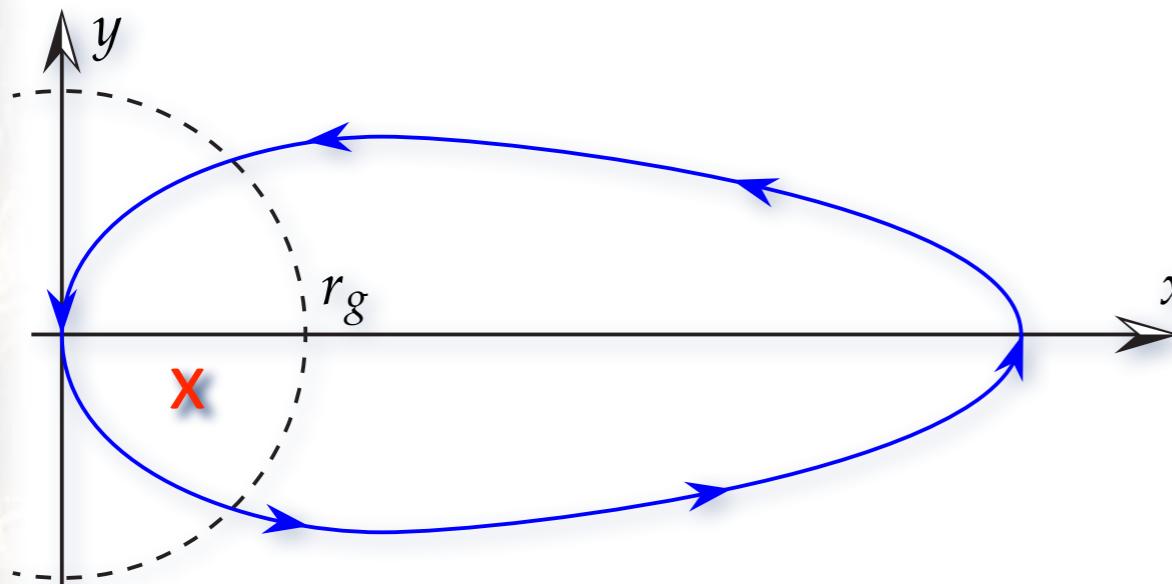
- generišu $\mathfrak{so}(3) \oplus \mathfrak{tr}(\mathbb{R}^{1,1})$ algebru — 3D rotacije, i (t, z) -boost.

- Deluje “*tranzitivno*”: naći geodezijske putanje koje sadrže ishodište
...pa transformisati ishodište u bilo koju drugu tačku.

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Nestandardne geometrije u kosmologiji

- Gödel-ov Svemir je geodezijski kompletan, a nema singulariteta
- ...i ima neobično mnogo izometrija: $\mathfrak{so}(3) \oplus \text{tr}(\mathbb{R}^{1,1})$.
- Putovanje u vremenu:

- ali se mora krenuti:
  - iz $r_{ini} < 1.7 r_g$
  - i za $v_{ini} > 0.98c$

...ili bilo kojim početnim uslovom koji se dobije iz ovog, $\mathfrak{so}(3) \oplus \text{tr}(\mathbb{R}^{1,1})$ izometrijom.

Kosmološka rešenja i putovanje kroz vreme

Nestandardne geometrije u kosmologiji

- Einstein-ov tenzor:

$$\begin{aligned}[R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R] &= T_{\mu\nu} \\ &= \Omega_g^2 \operatorname{diag}(-1, 1, 1, 1) + 2\Omega_g^2 \operatorname{diag}(1, 0, 0, 0)\end{aligned}$$

- Prvi deo: “lambda vakum” = rešenje sa Λ .
- Drugi deo: ko-rotirajući savršen fluid/pršina.
- Primetiti: tenzori energije impulsa su aditivni
- ...ako materijalna raspodela može fizički da se ko-locira

Einstein-ovi tenzori i tezori gustine energije-impulsa raspodela materije/energije su aditivni; njima odgovarajuće metrike nisu.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

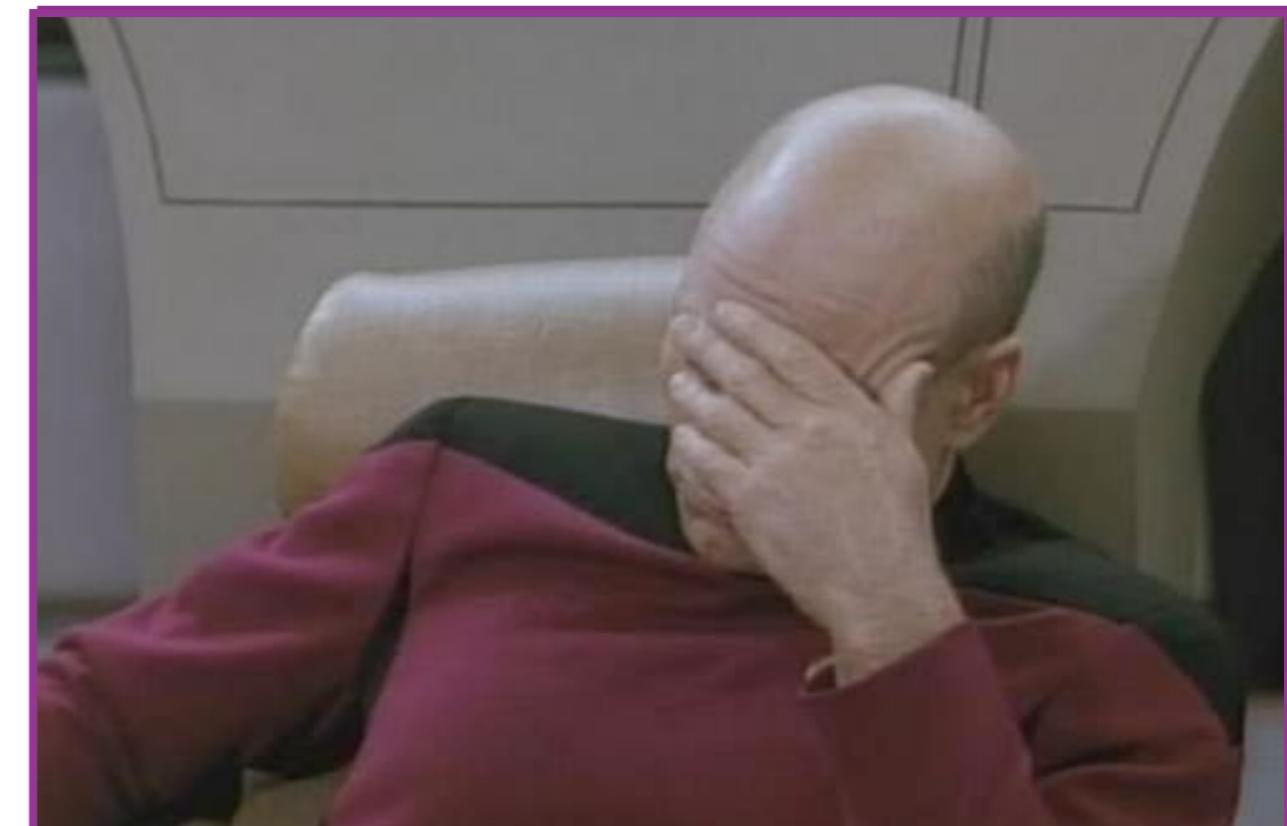
Putovanje kroz vreme

- Ukratko: vremeplov je savršeno moguć u opštoj relativnosti.
- Zatvorene vremenske krive (ZVK $\leftarrow$ CRC “closed timeline curves”)
  - U Gödel-ovom Svemiru, veliki stepen simetrije omogućuje dokaz da ipak nema narušenja/kršenja kauzalnosti.
  - Putovanje kroz ergoregion Kerr-ove geometrije, ili njen prstenast singularitet, ili mnoge druge konstrukcije...
  - ...su semi-klasični: narušenje kauzalnosti je *verovatno* sprečeno.
- 1992, Stephen Hawking (hipoteza):
“opšti princip zaštite hronologije”
- 1975, Igor Novikov: jedino samo-konzistentne ZVK su moguće.
- Set narušenja hronologije (SNH?) = tačke kroz koje ZVK prolaze
- Granica SNH je Cauchy-ev horizont, isписан zatvorenim nul-geodezijskim krivama (kojima svetlost putuje).

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Recept

- Koristi Einstein-ove jedančine kao da su Gauss-Ampère-ove:
- Zadaj geometriju, tj. $\{(\tau, \xi, \eta, \zeta), g_{\mu\nu}\}$
- Izračunaj Einstein-ov tenzor $G_{\mu\nu} := R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R = \frac{8\pi G_N}{c^4}T_{\mu\nu}$
- Identifikuj tenzor gustine energije-impulsa ...
  - ...kao sumu komponenti materije/energije.
  - Koje su fizičke karakteristike tog rasporeda materje/energije?
  - Može li se ta materija/energija sastaviti iz znanih tipova/formi materije/energije?
    - ...ili ona zateva *egzotičnu* materiju/energiju?
  - Izvrši! ("*Make it so!*")

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Energetski uslovi

- Za pomoć toj karakterizaciji, definišemo:

vremensko 4-vektorsko polje sa komponentama $\zeta^\mu(x)$

za koje važi $g_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu < 0, \forall x$

svetlosno odnosno nul-4-vektorsko polje sa komponentama $k^\mu(x)$

za koje važi $g_{\mu\nu}k^\mu k^\nu = 0, \forall x$

kauzalno 4-vektorsko polje sa komponentama $\zeta^\mu(x)$

za koje važi $g_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu \leq 0, \forall x$

	Uslov	za svako
Dominantni	$g^{\mu\nu}T_{\mu\rho}T_{\nu\sigma}\zeta^\rho\zeta^\sigma \leq 0$ i $g^{0\mu}T_{\mu\nu}\zeta^\nu < 0$	$g_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu \leq 0, (\zeta^0 > 0)$
Slabi	$T_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu \leq 0$	$g_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu < 0$
Svetlosni (Nul)	$T_{\mu\nu}k^\mu k^\nu \leq 0$	$g_{\mu\nu}k^\mu k^\nu = 0$
Jaki	$[T_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}T]\zeta^\mu\zeta^\nu \leq 0$	$g_{\mu\nu}\zeta^\mu\zeta^\nu < 0$

Dominantni $\Rightarrow$ **Slabi** $\Rightarrow$ **Svetlosni (Nul)** $\Leftarrow$ **Jaki**

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Schwarzschild-ovo rešenje:

$$ds^2 = -f_s(r) \textcolor{green}{c^2} dt^2 + \frac{1}{f_s(r)} dr^2 + r^2(d\theta^2 + \sin^2(\theta) d\varphi^2),$$

$$f_s(r) := \left(1 - \frac{r_s}{r}\right), \quad r_s = \frac{2G_N M}{\textcolor{green}{c^2}}.$$

- @ $r = r_s$,

1. vremenski element, $g_{00} = g_{tt} = -\left(1 - \frac{r_s}{r}\right) \textcolor{green}{c^2}$ iščezava,

2. radijalni element, $g_{rr} = -\left(1 - \frac{r_s}{r}\right)^{-1}$ divergira.

- Za $r < r_s$,

$$f_s(r) < 0 \quad \text{pa je} \quad g_{tt} = -f_s(r) > 0 \quad \text{a} \quad g_{rr} = (f_s(r))^{-1} < 0.$$

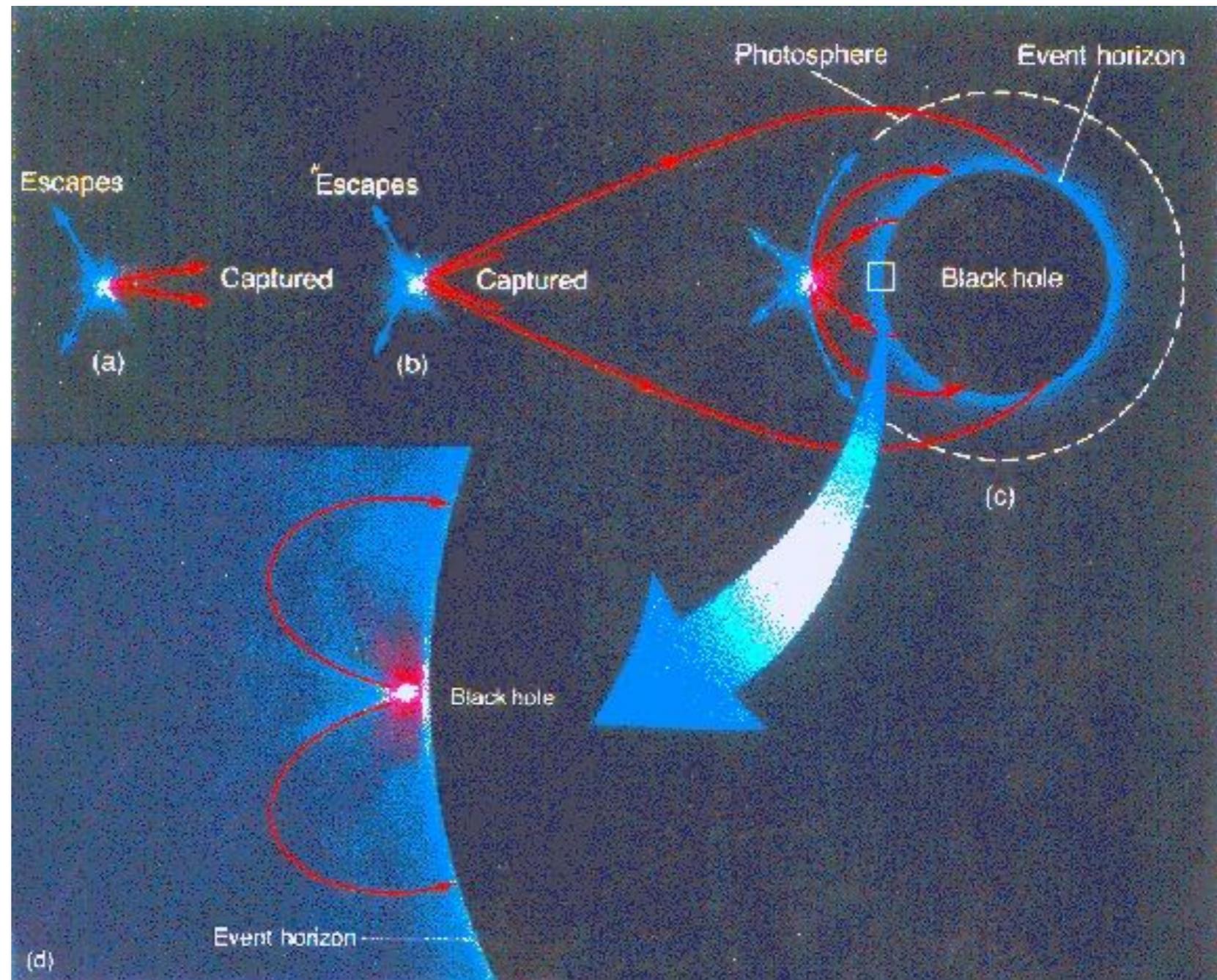
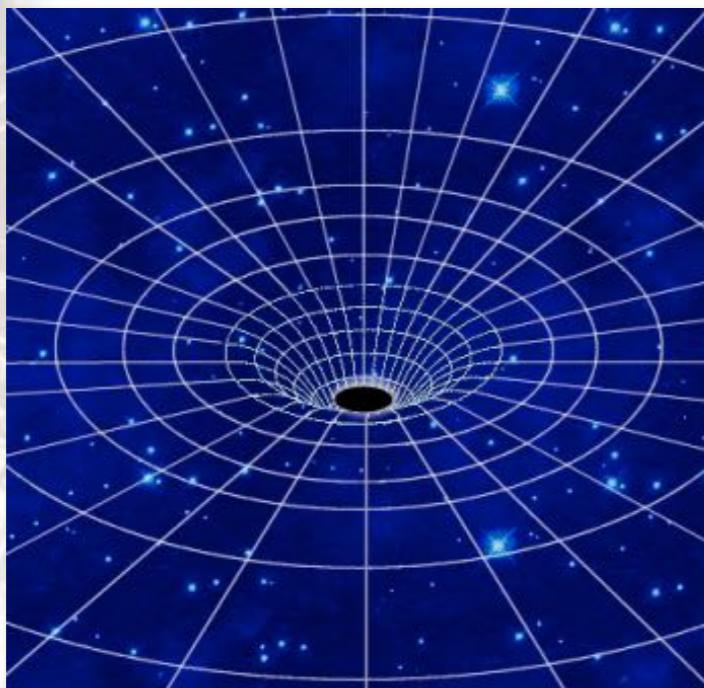
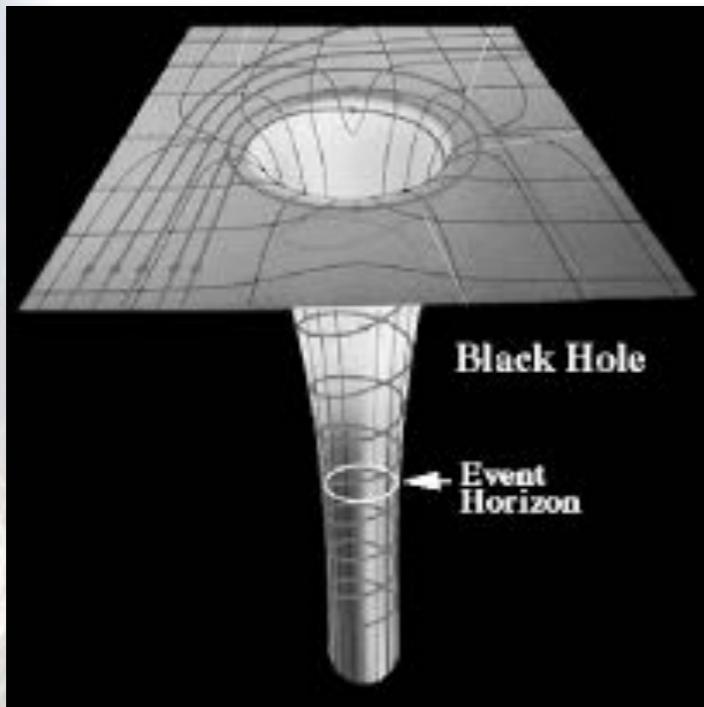
- Sa gledišta spoljašnjeg posmatrača,

- svo radijalno kretanje uspori do zaustavljanja blizu horizonta
- upadajućim objektima treba beskonačno dugo do horizonta
- izlazeće svetlo trpi crveni pomak do $\lambda \rightarrow \infty$.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Nekoliko slikovitih prikaza Schwarzschild-ovog rešenja:

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Schwarzschild-ovo rešenje, u Kruskal-Szekeres koordinatama:

K-Sz	Schwarzschild
$u_{I,} - u_{III}$	$\sqrt{\frac{r}{r_S} - 1} e^{r/r_S} \cosh\left(\frac{ct}{2r_S}\right)$
$v_{I,} - v_{III}$	$\sqrt{\frac{r}{r_S} - 1} e^{r/r_S} \sinh\left(\frac{ct}{2r_S}\right)$

K-Sz	Schwarzschild
$u_{II,} - u_{IV}$	$\sqrt{1 - \frac{r}{r_S}} e^{r/r_S} \sinh\left(\frac{ct}{2r_S}\right)$
$v_{II,} - v_{IV}$	$\sqrt{1 - \frac{r}{r_S}} e^{r/r_S} \cosh\left(\frac{ct}{2r_S}\right)$

$$\left(\frac{r}{r_S} - 1\right) e^{r/r_S} = u^2 - v^2,$$

$$t = \begin{cases} \frac{2r_S}{c} \operatorname{arth}\left(\frac{v}{u}\right) & \text{u oblastima I i III;} \\ \frac{2r_S}{c} \operatorname{arth}\left(\frac{u}{v}\right) & \text{u oblastima II i IV;} \end{cases}$$

1950. je J.L. Synge otkrio nekompletnost, kao i jedan kompletan sistem koordinata.

1959. je C. Fronsdal (ponovo) otkrio nekompletost, kao i jedan opis sa algeb. uslovom.

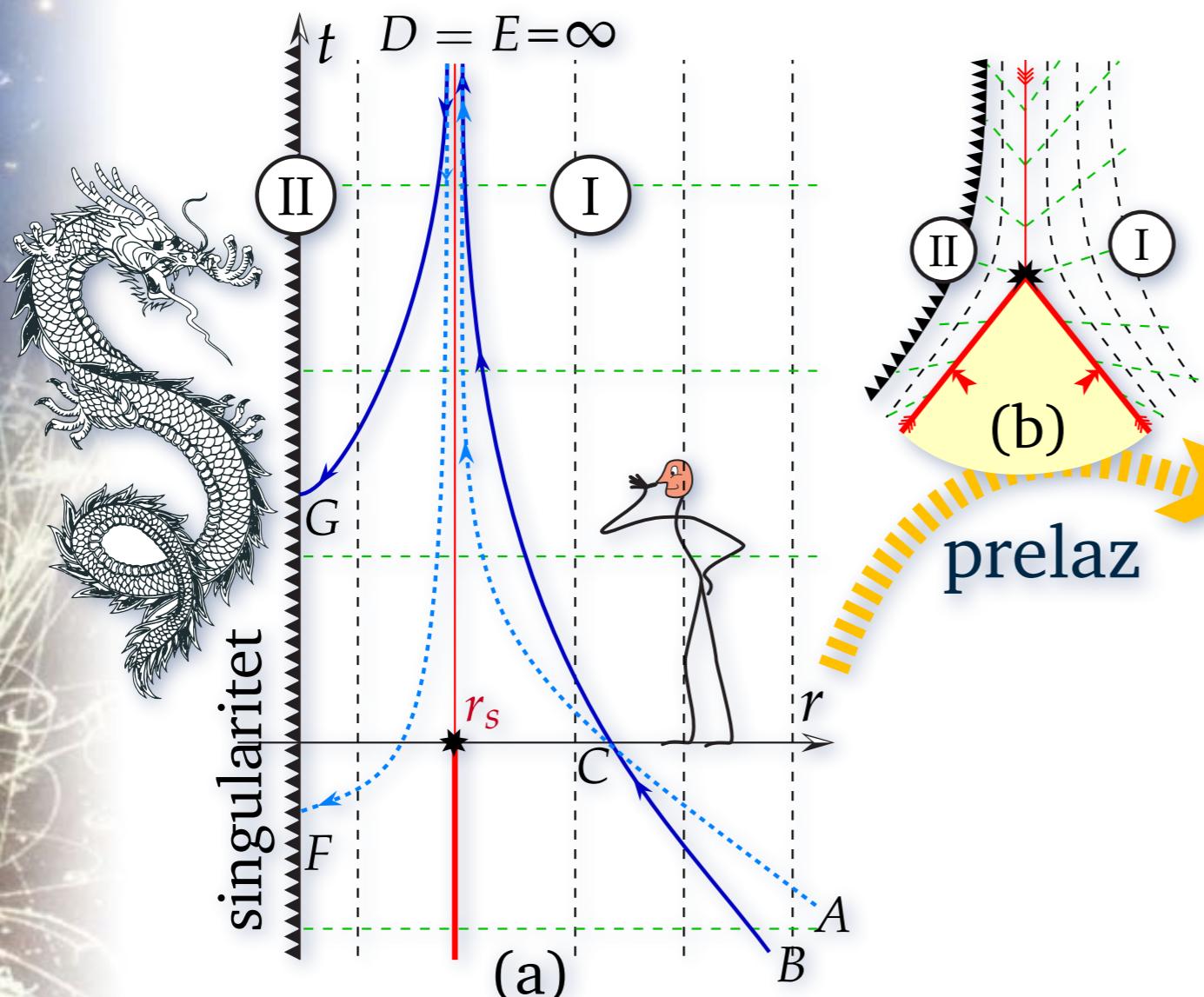
Fronsdal-ovo rešenje je slično M. Kruskal-ovom (posredstvom Wheeler-a i Finkelstein-a)

1960 je G. Szekeres nezavisno otkrio isto rešenje.

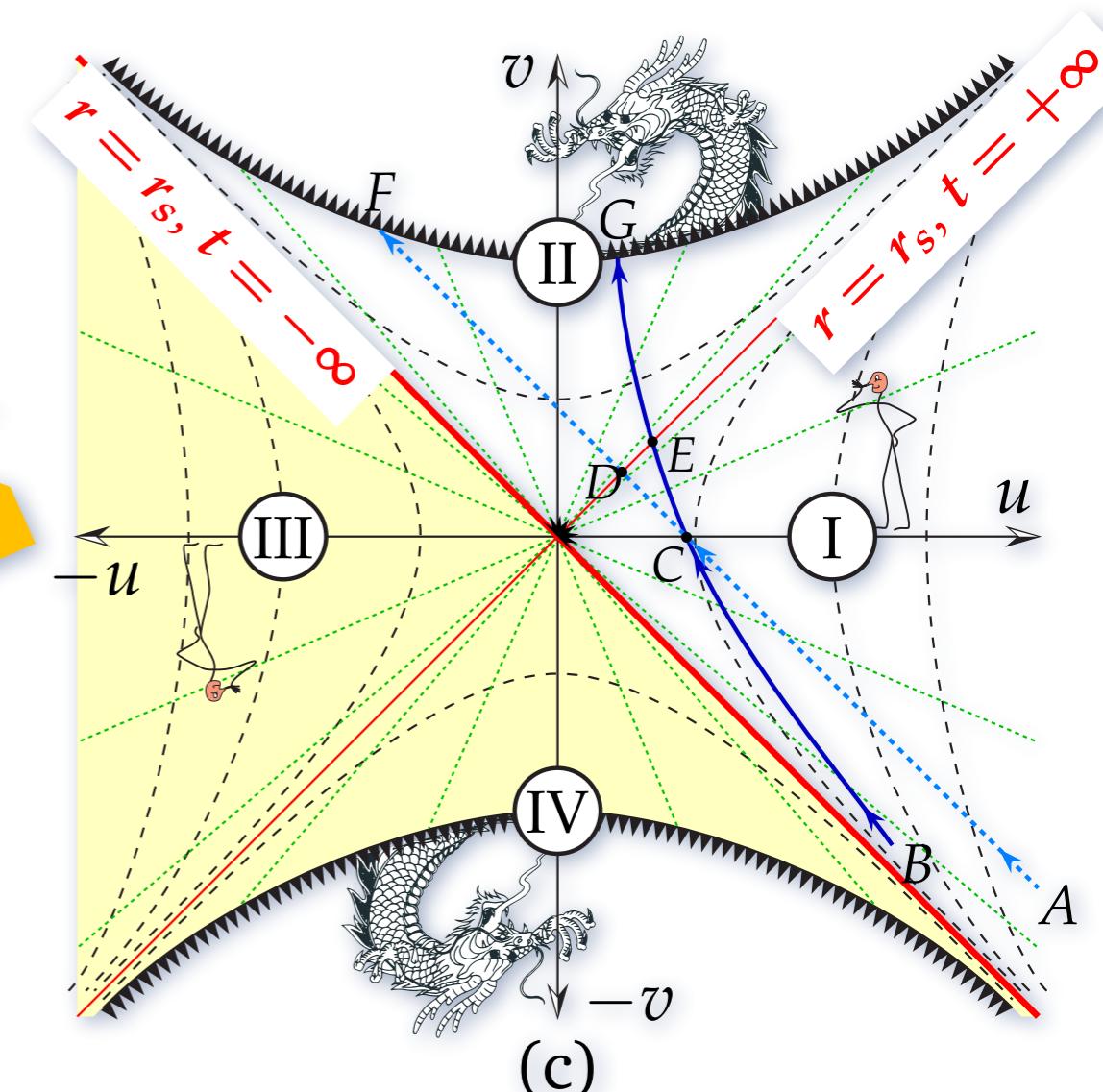
Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Schwarzschild-ovo rešenje:

Schwarzschild-ove
koordinate

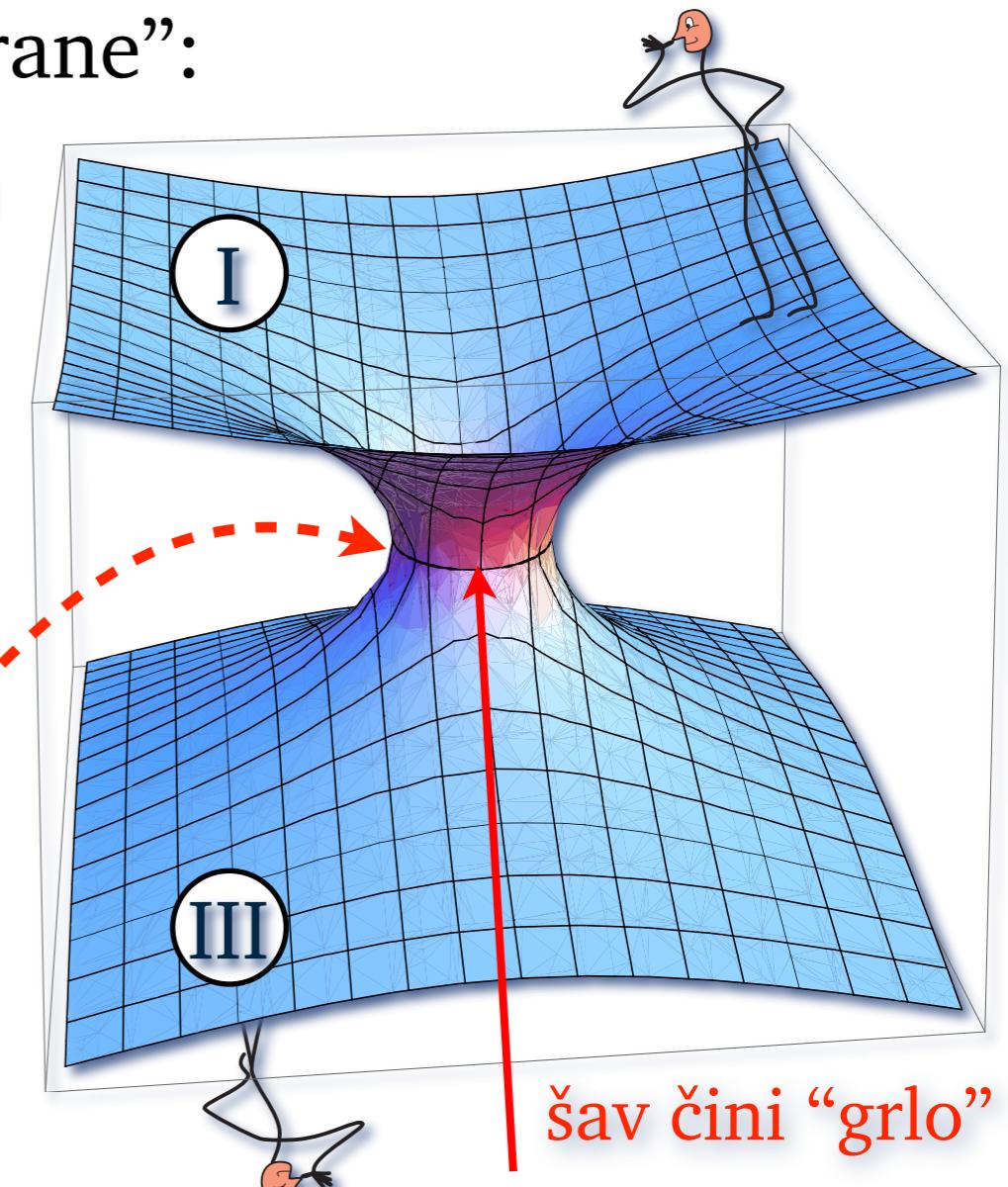
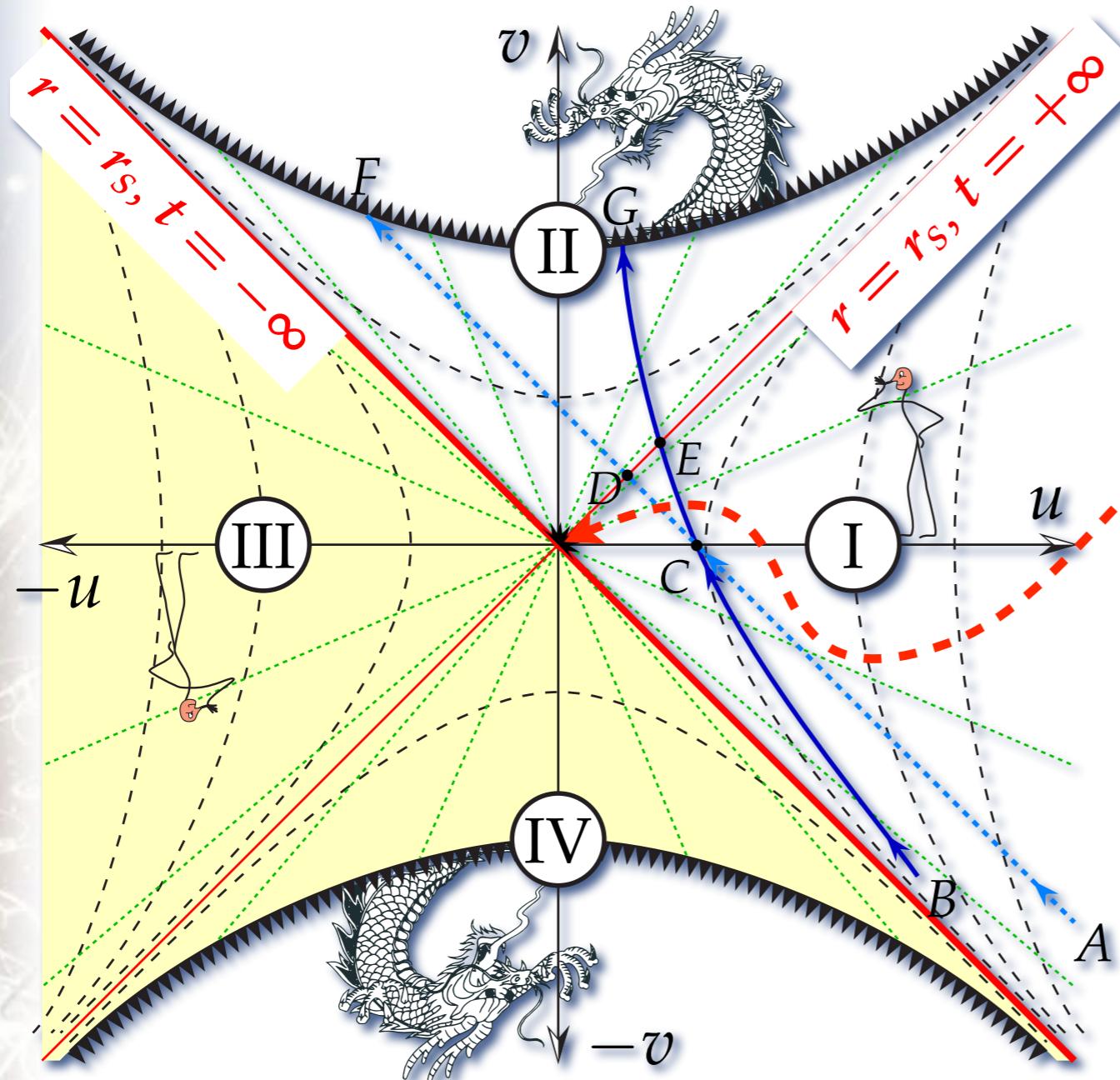

Kruskal-Szekeres
koordinate

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Schwarzschild-ovo rešenje ima dve “grane”:

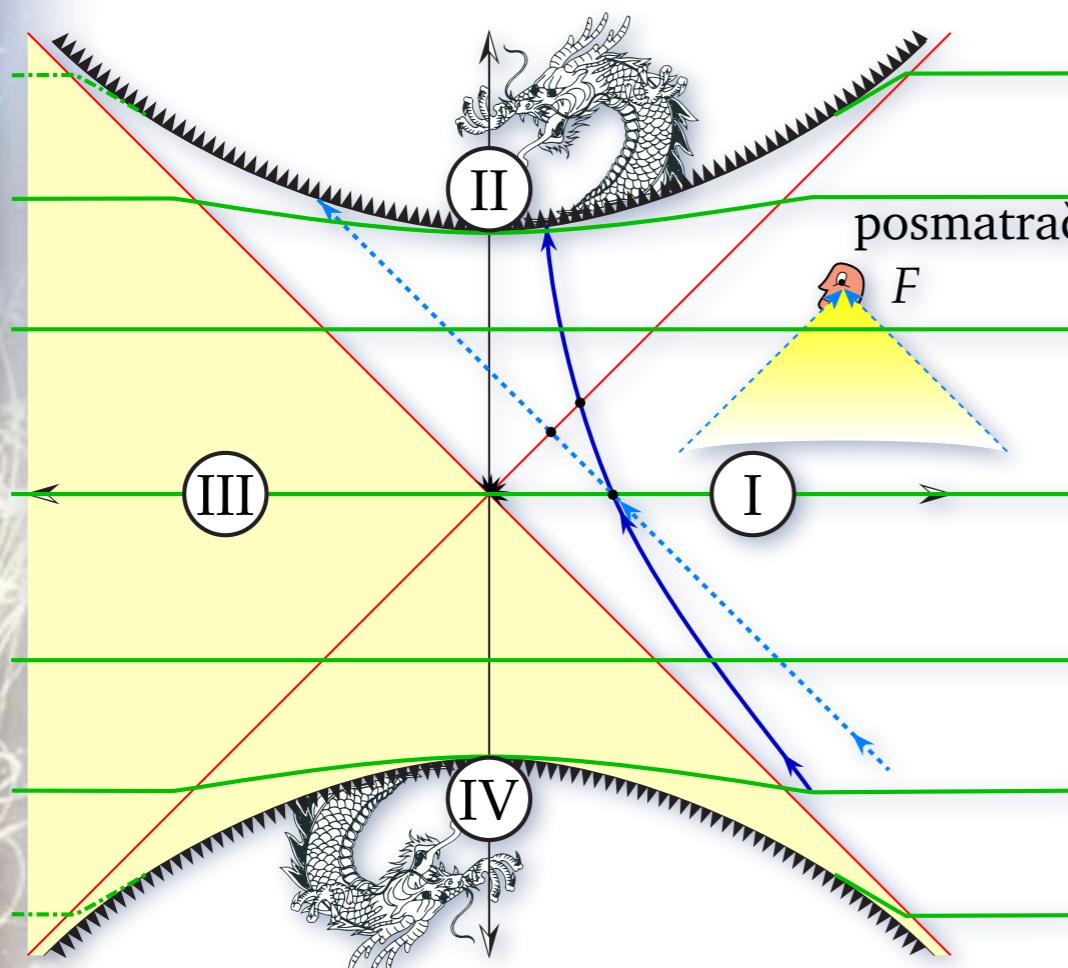

Regioni I i III su fizički, a II i IV nisu. “Šav” je u stvari tačka: koord. početak U K-Sz sistemu.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Mada statično, Schwarzschild-ovo rešenje ima dinamiku:

- Dve razdvojene „strane“ crne rupe, jedna strana viđena iz oblasti I, druga iz oblasti III
- Einstein-Rosen-ov most je zatvoren.
- Einstein-Rosen-ov most počinje da se zatvara; oblast I i III su još uvek prostorno povezane.
- I Einstein-Rosen-ov most maksimalno otvoren.
- Einstein-Rosen-ov most delimično otvoren; oblast I i III su prostorno povezane.
- Dve „strane“ crne rupe, spojene u jednoj tački.
- Dve razdvojene „strane“ crne rupe, jedna strana viđena iz oblasti I, druga iz oblasti III

Einstein-Rosen-ov most je zatvoren za sve realne čestice.

Ali nije za virtuelne čestice.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Einstein-Rosen most

- Dinamička priča Schwarzschild-ovog rešenja, tj. Einstein-Rosen-ovog mosta povezuje dva regionala prostor-vremena koji:
  1. imaju po jednu crnu rupu
  2. te se dve crne rupe u trenutku spoje;
  3. spoj tih crnih rupa se otvoru u prostorni “most” (crvotočinu) topologije (“oblika”) $S^2 \times \mathbb{R}^1$;
  4. taj “most” se zatvori pre nego što bi i svetlost mogla kroz njega da prodje;
  5. ostanu dve razdvojene oblasti, sa po jednom crnom rupom.
- Prirodno je upitati se: da li postoje prolazni “mostovi”?
  - Takozvane “Lorentz-ijanske crvotočine”
  - Tipično zahtevaju materiju za potporu.
  - Tipično zahtevaju egzotičnu materiju — u “grlu” (sprečava kolaps).

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Prohodne crvotočine

- Jednostavan primer:

$$ds^2 = -c^2 dt^2 + d\ell^2 + (k^2 + \ell^2)(d\theta^2 + \sin^2(\theta)d\varphi^2),$$

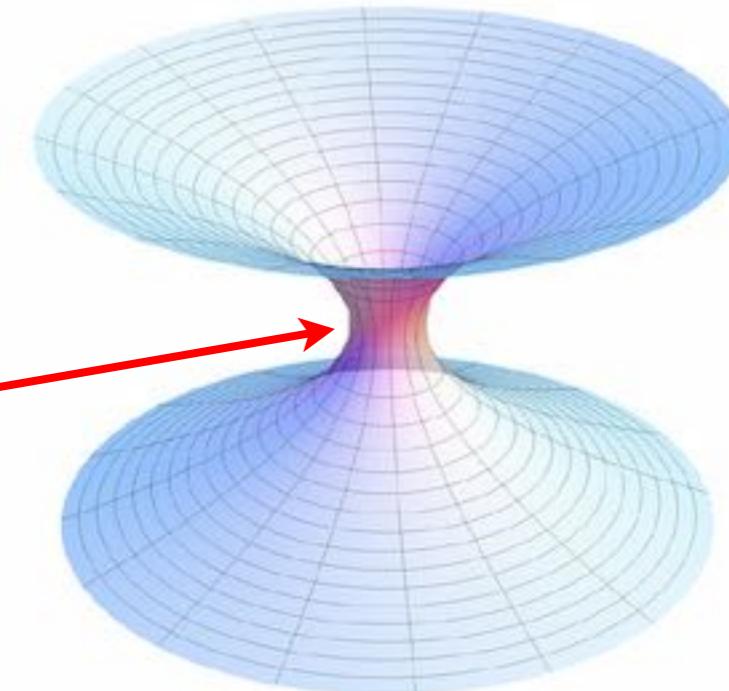
$$r = \pm \sqrt{k^2 + \ell^2} \quad k > 0 \text{ je konstanta.}$$

- Ovo daje Einstein-ov tenzor

$$[G_{\mu\nu} = R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R] = \frac{k^2}{(k^2 + \ell^2)^2} \text{diag}[-c^2, -1, (k^2 + \ell^2), (k^2 + \ell^2) \sin^2(\theta)]$$

- ...koji može da pripada samo egzotičnoj materiji

- ...koju moramo obezbiti da (p)održi prostor-vremensku zakrivljenost ove geometrije.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Prohodne crvotočine

- Jednostavan primer:

$$ds^2 = -c^2 dt^2 + d\ell^2 + (k^2 + \ell^2)(d\theta^2 + \sin^2(\theta)d\varphi^2),$$

$$r = \pm \sqrt{k^2 + \ell^2}$$

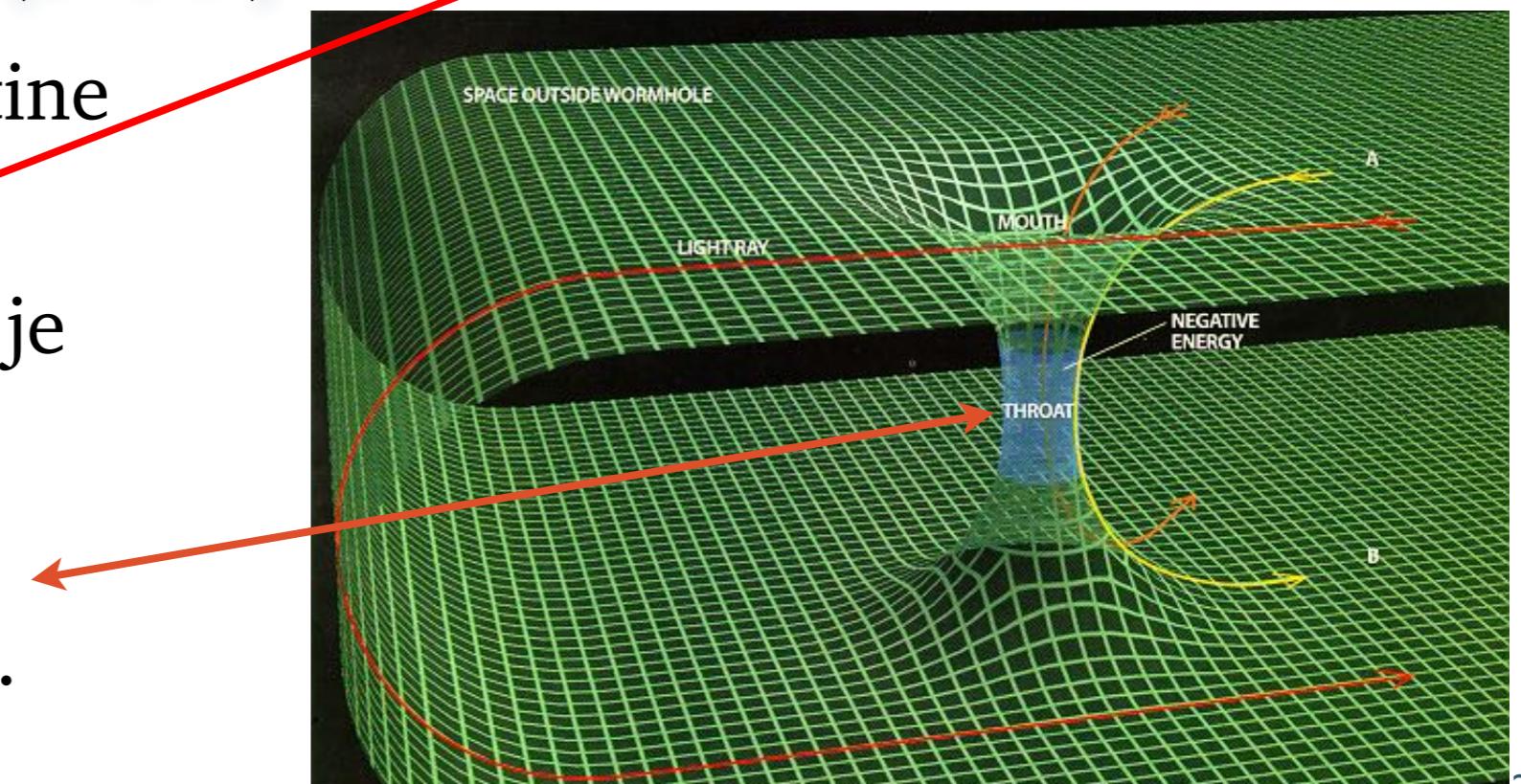
- Ovo daje Einstein-ov tenzor

$$[G_{\mu\nu} = R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}g_{\mu\nu}R] = \frac{k^2}{(k^2 + \ell^2)^2} \text{diag}[-c^2, -1, (k^2 + \ell^2), (k^2 + \ell^2) \sin^2(\theta)]$$

- i tako daje tenzor gustine energije-impulsa.

- Pošto $T_{rr} < 0$, znači da je ova materija/energija egzotična

- održava otvoreno grlo.

Inžinjering prostor-vremena i crvotočine

Prohodne crvotočine

- Primetimo da je metrika zadata preko kvadrata radijalne koordinate, dozvoljavajući dve “grane/sloja” rešenja.
- Ovo se jednako dogadja ako metrika zavisi od bilo koje druge parne/simetrične funkcije radijalne koordinate.
- Na primer, ako metrika zavisi of $|\xi - \xi_*|$, onda:
  - postoje dve “grane/sloja” rešenja
  - koje se sreću u lokaciji gde je $\xi = \xi_*$
  - Christoffel-ov simbol će zavisiti od stepenaste funkcije $\vartheta(\xi - \xi_*)$
  - Riemann-ov tenzor će zavisiti od Dirac-ove delta-funkcije $\delta(\xi - \xi_*)$
  - ...kao i Ricci-jev tenzor, skalarna zakrivljenost, i Einstein-ov tenzor
  - ...pa onda i gustina tenzora energije-impulsa!
  - Onda, glatki deo predstavlja “zapreminsku” materiju/energiju
  - a deo sa δ -funkcijom materiju/energiju lokalizovanu na mestu $\xi = \xi_*$.

Hvala na pažnji!

Tristan Hübsch

Department of Physics and Astronomy, Howard University, Washington DC

Department of Mathematics, University of Maryland, College Park, MD

Department of Physics, Faculty of Natural Sciences, Novi Sad, Serbia

<https://tristan.nfshost.com/>